

В.М.Тарасевич, д-р екон. наук
Національна металургійна академія України

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОШУКИ І ГІПОТЕЗИ

Розуміння певної невідповідності західної інституціональної теорії пострадянським суспільним реаліям передбачає використання вітчизняного наукового потенціалу, в тому числі теорії життєдіяльності та універсального підходу. Це дозволяє висунути гіпотези про життєдіяльність як субстанцію та середовище інститутотворення, про інститути як способи та механізми упорядкування життєдіяльності, про інституціональну універсуміку та архітекτονіку як особливі підсистеми систем універсального типу, що саморозвиваються.

У пошуках відповідей на імперативні проблеми інститутотворення вчені і політики нових незалежних держав звернулися до інституціональної теорії Заходу. Це природно і нормально. Її опанування вже привело до низки цікавих наукових результатів у працях С.Архієреєва, В.Бодрова, В.Гейця, А.Гриценка, М.Зверякова, Б.Кваснюка, В.Маєвського, В.Радаєва, А.Шаститко, інших вчених, і пошуки продовжуються. Однак цілком можливе повторення вже пройденого: почергове захоплення в недалекому минулому монетаризмом і кейнсіанством врешті-решт не виправдало сподівань, які покладалися на них. Одна з головних причин – неадекватність їх наукової методології умовам і характеру пострадянського суспільства і перетворень. Інституціональна теорія Заходу виростає на іншому ґрунті. Тому вітчизняна наука не може обмежуватися щодо неї лише ретрансляційною й адаптаційною функціями. Необхідна опора на власні фундаментальні теорії, у тому числі на ті, які за поверхового розгляду можуть здатися непридатними. У статті подані деякі результати пошуків гносеологічних основ, передумов і змісту вітчизняної інституціональної теорії, яка б вступила в творчий діалог із західною.

РЕТРОСПЕКТИВА

"Старому" інституціоналізму і його сучасним послідовникам (теорії ігор, неповній раціональності, економіці угод, організацій, постіндустріального суспільства; поведінковій економіці або економічній психології тощо) прийнято відмовляти в прихильності до суворої методології і зрілого методичного інструментарію. Тому використаний М.Алле для характеристики "старого" інституціоналізму термін "розказування казок" має певне значення. Але, по-перше, цей термін має відоме відношення і до неокласики. Суворі математична логіка, розрахунки і побудови, що вражають уяву своєю складністю, часто лише створюють ілюзію науковості, бо описують поведінку справді "казкового" героя – homo oeconomicus. По-друге, як справедливо зауважив А.Шаститко, в інституціональному "розказуванні казок" містяться великі можливості для економічної інтуїції, уяви, виявлення тих аспектів економічних проблем, які з тих або тих причин поки що не стали об'єктом дослідження в рамках інших напрямів

економічної теорії¹. По-третє, наука, звичайно ж, не казка. Але кожний, хто претендує на творчість, не має права заборонити їй починати саме з того, з чого вона вважає за потрібне, – з міфу, казки, аксіоми, бунту...

Попередниця "старого" інституціоналізму – німецька історична школа – почала з бунту проти космополітизму класики, а сам інституціоналізм повстав проти неокласичної ортодоксії, піддавши жорсткій критиці його методологію і теорію. Цю традицію продовжують "нові" інституціоналісти в особі своїх кращих представників. На думку Д.Канемана і А.Тверськи, прийнята в економічній теорії ідеалізована передумова раціональності досить сумнівна, оскільки "людський вибір нерідко виявляється впорядкованим, хоч і не обов'язково раціональним у традиційному значенні слова"². Але чи можна вважати антиметодологію одного з напрямів економічної думки методологією іншого напрямку? Ймовірно, лише мірою виникнення в заломленні критичного копіювання інших методологічних постулатів, що позитивно формулюються. На мій погляд, в їх наявності "старому" і "новому" інституціоналізму відмовити неможливо.

Дійсно, вихід за межі світоглядного принципу раціоналізму не вичерпується розробкою теорії неповної раціональності. Спираючись, серед іншого, на прагматичну філософію Ч.Пірса, яка заперечує картезіанське уявлення про гранично раціонального вираховувального агента, Т.Веблен, Дж.Коммонс і У.Мітчелл акцентували на ролі інерції і звичок, які багато в чому ірраціональні. Дистанціюючись від неокласики з її homo oeconomicus, "старий" інституціоналізм обирає об'єктом вивчення скоріше усвідомлено, ніж неусвідомлено, homo institutus і скоріше неусвідомлено, ніж усвідомлено, цілісну людину як біосоціальну істоту і, відповідно, економіку "в контексті".

На тлі дефіциту глибоко абстрактних побудов і суворих дедуктивних викладок доречнішими виглядають емпіричні узагальнення, використання описових і еволюційно-соціологічних підходів. Це дозволило дещо відкрити нові смисли у звичних категоріях і запропонувати новий перспективний категоріальний апарат. Зрозуміло, йому бракує визначеності, цілісності й універсальності. Так, визначення інституту Т.Вебленом як звичного способу мислення людей, який має тенденцію продовжувати своє існування невизначено довго³, навряд чи нагадує колективну діяльність, покликану контролювати індивідуальну діяльність, як визначає інститут Дж.Коммонс. Але не будемо надто суворі, бо спочатку інститут як базова категорія нового напрямку економічної думки був покликаний відбити таку багату об'єктивну і суб'єктивну реальність, що важко вимагати вичерпного рівня універсальності його ідентифікації від піонерів, якщо і століття по тому раз у раз частина ототожнюється з цілим, а особливе – з загальним. Наприклад, в економічній теорії організацій "прийняте трактування інститутів як *середовища* або *рамок* діяльності організацій"⁴ (Виділено мною. – В.Т.). Невже "середовище" і "рамки" тотожні? А якщо ні, то невже ці поняття є абсолютними субститутами? Риторичні питання.

¹ Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 38.

² Белянин А. Дэниел Канеман и Вернон Смит: экономический анализ человеческого поведения (Нобелевская премия за чувство реальности) // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 17–18.

³ Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984. – С. 202.

⁴ Шаванс Б. Типы и уровни правил в организациях, институтах и системах // Вопросы экономики. – 2003. – № 6. – С. 4; Белянин А. Дэниел Канеман и Вернон Смит: экономический анализ человеческого поведения. – С. 17–18.

Неприхильність хоч би якому там жорсткому ядру, відсутність "центру кристалізації", який задає характер і напрям досліджень, сприяли вільному творчому пошуку і появи в результаті цього низки перспективних теоретико-методологічних знахідок. Деякі з них безпосередньо стосуються проблематики даної статті.

"Усі інститути, – писав Т.Веблен, – можна тією або іншою мірою назвати економічними інститутами. І це неминуче, оскільки точкою відліку є органічна цілісність усіх розумових стереотипів, які сформовані в минулому..."⁵. У цьому ґрунтовному положенні сконцентрована безліч смислів. Але один із головних – глибоке взаємопроникнення всіх сфер людської життєдіяльності, їх взаємодія і визначальна взаємозалежність. Це означає, що економічні інститути можуть мати переважно неекономічне походження, *а будь-який економічний феномен, процес і т. п. тією або іншою мірою інституціональний*.

У цьому контексті, зокрема, уявляються дещо схоластичними суперечки інституціоналістів про тотожність або нетотожність інституту й організації. Зрозуміло, ці спори не безплідні. На думку Б.Шаванса, сила теорій, що отождолюють інститути й організації, в тому, що вони часто поміщають правила внутрішнього розпорядку організації в контекст більш широкої системи права, в них сама організація інституційована правом, і проводиться паралель між правом і правилами внутрішнього розпорядку. Серед слабкостей вказаних теорій – ігнорування істотних відмінностей між інститутом і організацією, які зумовлені ієрархічною і цілеспрямованою природою останньої, ігнорування відмінностей між двома типами розподілу праці – технічним і суспільним⁶.

Однак уявляється очевидним, що організація може бути названа інститутом тільки у разі абстрагування від усіх її характеристик, крім інституціональних. Організація ж у своїй тотальності як сукупність взаємодіючих акторів, а також умов, коштів, процесу, інститутів і результатів їх життєдіяльності набагато ширша за інститут, тобто інституціональна лише певною мірою. Так само й інститут є організаційним лише у певному значенні. Наприклад, організація не тільки обмежує, але і звільняє колективну й індивідуальну діяльність актора, відповідно інститути в організаційному контексті можуть вважатися дозволяючо-обмежувальними.

Номіно оекономісус класики і неокласики індивідуальний, аісторичний, стаціонарний і рівноважний. Послідовна опозиційність йому в такій якості не могла не призвести "старий" інституціоналізм до визнання соціальної обумовленості, колективності та еволюційності інститутів. Ключовим механізмом останньої є штучний відбір, здійснюваний економічними суб'єктами в приватних організаціях за допомогою судових процедур і політичного процесу. Відбір передбачає показну низку інститутів, що вже є. Але яке їх походження? Для номіно оекономісус це байдуже, бо його інститути задані. *Людські ж інститути субстанційовані й процесуальні*. Важко погодитися з тим, що їх джерелом може бути *все, що завгодно*, – владні структури, звичаї, звички, ініціатива, як це передбачив Дж.Коммонс⁷. Але якщо не все, що завгодно, то що ж? Це питання залишається відкритим.

⁵ Veblen T. Why is Economics not an Evolutionary Science? In: Veblen T. The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays. New York, Russel and Russel. – 1961. – P. 72–73.

⁶ Шаванс Б. Типы и уровни правил в организациях, институтах и системах. – С. 11.

⁷ Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории. – С. 34.

Неоінституціоналізм є гносеологічною відповіддю неокласики на "бунт" "старого" інституціоналізму і небезпідставно розглядається як узагальнений неокласичний підхід⁸. На мій погляд, становлення і розвиток неоінституціоналізму є, у тому числі, результатом двоєдиного процесу: неокласичного імперіалізму як ключової складової імперіалізму економічного і неекономічної відповіді на його виклики. Останній виявляється, зокрема, в прориві "захисної оболонки" неокласики і корозії її "жорсткого" ядра. Відповідно неоінституціоналізм може бути представлений як форма і результат руху суперечності між вузькоекономічною методологією неокласики і неадекватними її евристичному потенціалу об'єктами. Намагаючись опанувати останні, підпорядкувати їх своєму "статуту", дана методологія поступово втрачає власну ідентичність, цілком імовірно – непомітно для себе самої.

Зрозуміло, серйозного переродження не сталося: їй поки що вдається утримувати інститути на службі homo oeconomicus, який віддає перевагу спонтанному порядку над організованим. У чому це виражається? Передусім, саме визначення інститутів як "правил гри", набору неформальних і формальних норм і механізмів примушення до їх виконання підкреслено операціональне і функціональне. У такому вигляді вони значущі лише для пояснення поведінки економічних суб'єктів і впливу на рішення, що ухвалюються ними щодо ефективності використання ресурсів. Тому практично вичерпними виглядають інформаційна і координаційно-розподільна функції інститутів.

По-друге, увесь набір норм і правил вибудовується за камертоном раціональності як "супернорми". Тому ті або ті інститути виступають і передумовою раціональної поведінки економічного суб'єкта, і результатом вибору останнім із переліку норм і правил, що існують, знову-таки за критерієм раціональності. По-третє, альтруїстична, або жертвна, поведінка⁹ залишається поза полем зору неоінституціоналістів. Отже, неформальні норми вивчаються переважно як формальні, точніше – у формалізованому вигляді, а останні оцінюються в координатах економічних витрат і вигід.

І все ж, незважаючи на прихильність неокласики "жорсткому" ядру, неоінституціоналізм їй не тотожний. Не без впливу "старого" інституціоналізму йому вдається спостереження за економічним суб'єктом не тільки через неокласичну призму. У результаті в останнього виявляються деякі нові – системні – якості: неоінституціоналізм набуває певної системи прав власності, а замість статусу "єдиного і неподільного" "чорного ящика" засвоює статус системно влаштованої організації зі своїми рутинами, обмінами, контрактами; життєво важливими для нього стають не тільки звичайні показники – ціна, витрати, прибуток, але і цілий набір незвичних – якість, штрафні санкції, дотримання контракту і т. д.¹⁰ Небезпроблемними виявляються і взаємодії економічних суб'єктів – вивчаються зміст і різні аспекти трансакційних витрат. Хоч еволюція інститутів розглядається переважно у вигляді процесу формалізації неформальних норм, це – крок уперед у порівнянні з ортодоксальною рівновагою.

Час покаже, якими є межі самозаперечення ортодоксальної неокласики в зіткненні з невласливим їй об'єктом. Поки що можна констатувати, що сила і

⁸ Там же.

⁹ Ходжсон Дж. Привычки, правила и экономическое поведение // Вопросы экономики. – 2000. – № 1. – С. 40.

¹⁰ Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории. – С. 33.

слабкість "старого" і "нового" інституціоналізму впливає з відсутності у нього досить суворої і завершеної методології і теорії не меншою мірою, ніж сила і слабкість неоінституціоналізму – з наявності неокласичних. Питання про адекватну базову теорію і методологію залишається відкритим.

ПРИПУЩЕННЯ І ГІПОТЕЗИ

Очевидно, шукані теорія і методологія мають відповідати *об'єкту, що досягається*, яким, на мій погляд, є не *homo oeconomicus* у традиційній економічній системі, а *homo universalis* (універсумна людина) і людський універсум в інституціональному контексті.

Дійсно, акцент неоінституціоналізму на нормах і правилах як *інститутах* і їх змістовна характеристика породжують припущення про інституціональну природу не тотожних їм, але схожих і/або однопорядкових із ними феноменів. Власне *норма* суть "припис певної поведінки, обов'язковий для виконання і маючий своєю функцією підтримання порядку"¹¹ в системі взаємодій. Її обов'язкові структурні елементи – атрибут, чинник належності, мета і умова. Нарівні з ними *правило* супроводиться реальними або символічними санкціями і винагородами¹².

У *традиціях* менш чітко виражені чинник належності, мета і санкції, а їх обов'язковий трансгенераційний характер зовсім не обов'язковий для норм і правил. Традиції набагато важче піддаються формалізації, оскільки історичніші, багатші, більш особисті. Традиція не завжди стає нормою або правилом, а норми і правила – не завжди традицією.

Звичай як "загальноприйнятий порядок, традиційно сталі правила суспільної поведінки"¹³ менш складний і більш конкретний, аніж традиція, а тому більш операціональний і легше піддається формалізації. Для нього характерна не "залізна необхідність", а лише частотність, типовість, але він може бути менш динамічним, аніж традиція. Звичай традиційний, традиція ж може виявляти себе не тільки у звичаях, але і в принципах, рутині, зразках поведінки. Звичаєм встановлюється той або той *обряд* як сукупність певних дій і *ритуал* як їх певний порядок, послідовність¹⁴. Обряд і ритуал жорстко регламентують дії групи і кожного індивіда.

Звичка – звичайний, постійний спосіб дій¹⁵ – менше заорганізована і переважно більш індивідуальна. Вона дійсно передбачає більш-менш самопідтримувальну схильність або тенденцію на додержання встановленої чи благонабутої норми поведінки (Ч.Кеймік)¹⁶, але це не заважає їй бути необов'язковою, не- або анормативною. Традиції, звичаї, ритуали, як правило, звичні і, ймовірно, є "предками" багатьох звичок, які, однак, далеко не завжди традиційні або ритуальні.

У традиціях, звичаях, обрядах, ритуалах і звичках *первісно* домінують несвідомі і підсвідомі начала людського духу. Норми, правила, принципи, зразки (патерни) і рутини набагато більше усвідомлені, хоч не завжди раціональні. Принципи *задають* вихідні настанови, параметри, а також межі для вказаних усвідомлених феноменів. Точне додержання принципів, як правило,

¹¹ Цит. за: Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие. – М., 2002. – С. 43.

¹² Шаванс Б. Типы и уровни правил в организациях, институтах и системах. – С. 17.

¹³ Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1973. – С. 402.

¹⁴ Там же. – С. 398, 627.

¹⁵ Там же. – С. 540.

¹⁶ Ходжсон Дж. Привычки, правила и экономическое поведение. – С. 40.

формує *зразки (патерни)* дій або станів, хоч нерідко зустрічаються і зразки неприциповості. Стосовно організацій і фірм нормальні і передбачувані зразки поведінки називаються *рутинами*¹⁷. За Р.Нельсоном і С.Вінтером, вони передбачають "запам'ятовування дії через її регулярне повторення"¹⁸ і тому можуть утверджувати аж ніяк не раціональні консервативні *розпорядок і методи* дій.

Імовірно, перелік указаних феноменів може бути продовжений, тут подана одна з сучасних версій їх змісту. Але, на мій погляд, вже переліченого досить, щоб зробити висновок про їх універсумне походження і зміст. Впливаючи на кожну сферу універсума, органічно вплітаючись в економічне, екологічне, соціальне, духовне і політичне життя, за своєю *суттю* вони не можуть бути визначені як власне економічні, екологічні, соціальні, духовні або політичні. Таким чином, якщо вказані феномени суть інститути, то *інститути універсумні, а універсум інституціональний*.

Отже, в пошуках теорій, які їх описують і пояснюють, необхідний вихід за межі фундаментальної економічної науки. Ймовірно, це той випадок, коли особлива економічна роль інститутів не може бути достатньо адекватно відображена без розуміння їх загальної універсумної природи. Зрозуміло, не можна заперечувати наявності інститутів власне економічних, але і вони не існують інакше, як в універсумному контексті. Тому шукана базова теорія має бути максимально і рівною за масштабом універсуму, і здатною до застосування у його окремих сферах, передусім економічній. На мій погляд, до вказаних вимог є близькою творча складова теорії людської життєдіяльності як один із результатів діяльнісного підходу, який активно розвивався вітчизняною суспільною наукою 70–80-х років минулого сторіччя.

Незважаючи на неминучий "наліт" радянської офіційної ідеології, потенційно вказаний підхід достатньо адаптований до постнекласичних стандартів саморозвитку і самоорганізації, відкритості, нестійкості і нелінійності, міждисциплінарності, органіцизму і елеваційності. Як відомо, саме ці стандарти дозволяють постнекласичній науці вивчати надскладні людинорозмірні системи універсумного типу. Якщо ж врахувати, що життєдіяльність є способом буття і руху людини в універсумі, способом упорядкування останнього, то цілком правомірною здається гіпотеза про *життєдіяльність як субстанцію, основу і середовище інститутотворення*, а отже, і про *принципову відповідність універсуміки і архітектоніки інститутів універсуміці і архітектоніці життєдіяльності*. Така постановка проблеми не виключає вивчення інституціонального середовища і основ самої життєдіяльності.

Розробка вказаної гіпотези передбачає опору на деякі початкові поняття і постулати. У життєдіяльності як способі існування людини з певною часткою умовності можна виділити дві ключові взаємопов'язані і взаємовиключні складові: поведінку і діяльність (рис. 1). В економічній науці, особливо в behavioral economics, психології, соціології і політології нерідко ототожнюються поведінка і життєдіяльність, поведінка і діяльність, життєдіяльність і діяльність. Впливаюча звідси підміна понять і нечіткість формулювань, звичайно, не на користь справі.

¹⁷ Дерябина М. Институциональные аспекты постсоциалистического переходного периода // Вопросы экономики. – 2000. – № 2. – С. 110.

¹⁸ Цит. за: Олейник А.Н. Институциональная экономика. – С. 277.

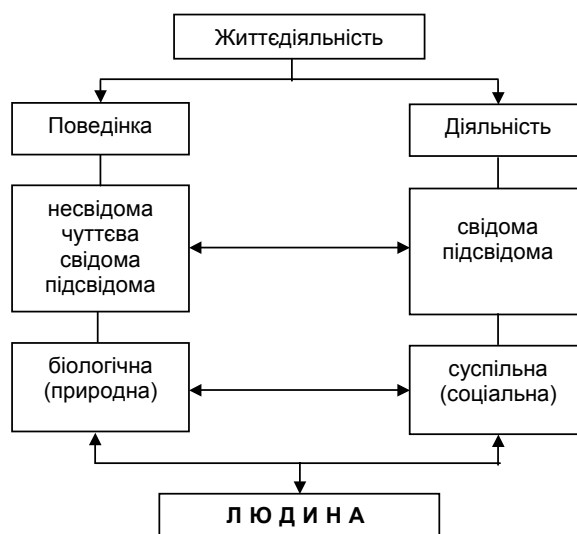

Рис. 1. Структура життєдіяльності людини

Імовірно, необхідно розрізняти власне поведінку (поведінка у вузькому значенні) і поведінку людини (поведінка в широкому значенні). *Власне поведінка* – це ланцюг реакцій біологічного організму на зовнішні і внутрішні подразники, причому кожна подальша дія визначається попередньою і настає з її закінченням. Така поведінка *досвідома і несвідома*, а тому являє собою сукупність інстинктів, безумовних і умовних рефлексів, реакцій, стереотипів, установок й інших природжених і генетично успадкованих психофізичних утворень.

Поведінка людини – це передусім її активність як *біологічного* виду і в цьому значенні відповідає стандартам власне поведінки. Але вона неминуче несе на собі відбиток багатотисячолітньої трансформації в *діяльність* і відповідної соціалізації людини. Тому людська поведінка включає не тільки ускладнено несвідоме, але і чуттєво-свідоме, а також адекватне йому підсвідоме начала людського духу. Породжуючи діяльність і залишаючись собою, поведінка під впливом свого дітища стає іншою.

У філософсько-економічному значенні *діяльність* – це здійснення сущого людиною, а більш конкретно – свідоме і цілеспрямована зміна, перетворення людиною універсуму (природи і суспільства) і самого себе. "Класична наука і її методологія абстрагується від діяльнісної природи суб'єкта, в неокласичній ця природа вже виступає в явному вигляді, у постнеокласичній вона доповнюється ідеями соціокультурної обумовленості науки і суб'єкта наукової діяльності" (В.Степін)¹⁹ і самої діяльності.

У цьому контексті зміст і структура людської діяльності виглядає складнішою, ніж передбачав, наприклад, К.Маркс. За найближчого розгляду виявляється, що Марксова конкретна праця подвійна. З одного боку, вона є *опредмечуваною* працею, що створює споживні вартості (продукти). Опредмечування є процес перенесення, відбиття людських сутнісних сил у предметі, знаходження людиною своєї власної дійсності в об'єкті, умовах, процесах і ре-

¹⁹ Степін В.С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С.15.

зультатах (продуктах) своєї праці. Тому будь-яке виробництво є певне опредмечування людини.

З іншого боку, конкретна праця є *олюднена* праця, яка створює саму людину. Олюднення (розпредмечування) означає перетворення визначень об'єкта, умов, процесу і результату праці в тому вигляді, в якому вони існують у собі і для себе, на сутнісні сили людини, оволодіння людиною їх прихованими властивостями. Це і є *власне діяльність*.

Оскільки й опредмечування, й олюднення є не тільки вироблення конкретних властивостей і характеристик продукту і, відповідно, сутнісних сил людини, але і вимагають цілком визначених витрат фізіологічної і духовної енергії людини, то нарівні з *конкретною* складовою важливо виділяти і складову *абстрактну*, прообразом якої є Марксова праця взагалі.

Далі. З одного боку, цілеспрямоване *безпосереднє опредмечування* у сфері виробництва продукту (матеріальне виробництво) супроводиться *опосередкованим олюдненням*, бо, виробляючи продукт, людина розвиває власні сутнісні сили. З іншого боку, *безпосереднє олюднення* (самоолюднення і взаємоолюднення) у сфері виробництва людини (нематеріальне виробництво або соціальна сфера) супроводиться *опосередкованим опредмечуванням*.

Нарешті, сучасні реалії дозволяють розрізняти в самому опредмечуванні принаймні дві складові: класичну *штучноопредмечувальну* (продуктоутворювальну), тобто формуючу штучну природу, і *природноопредмечувальну*, або природовідтворювальну, екологічну; а в олюдненні – соціолоюднення (в освіті, науці, культурі) і *біолоюднення* (в медицині, фізичній культурі, спорті).

Таким чином, людська діяльність постає як складна система різних складових і їх взаємозв'язків. Але реальна людина цілісна, і поза єдністю свідомого, не- і підсвідомого начал не існує. Її поведінка діяльнісна, а діяльність є поведінкова. Кожна складова, елемент, акт діяльності так само, як і поведінки, життєдіяльні. Якщо ж брати до уваги, що конститууючою і домінантною ознакою людини є саме діяльність, то один із варіантів структури життєдіяльності може бути представлений сутнісними елементами останньої, їх взаємозв'язками і формами вияву в економічній, екологічній, соціальній, духовній і політичній сферах універсуму (рис. 2).

Імовірно, вказана логічна структура життєдіяльності є квінтесенцією її тривалої історичної еволюції. Можливо також, що певні домінантні поєднання її елементів відбивають сутнісні риси різних історичних епох людського універсуму.

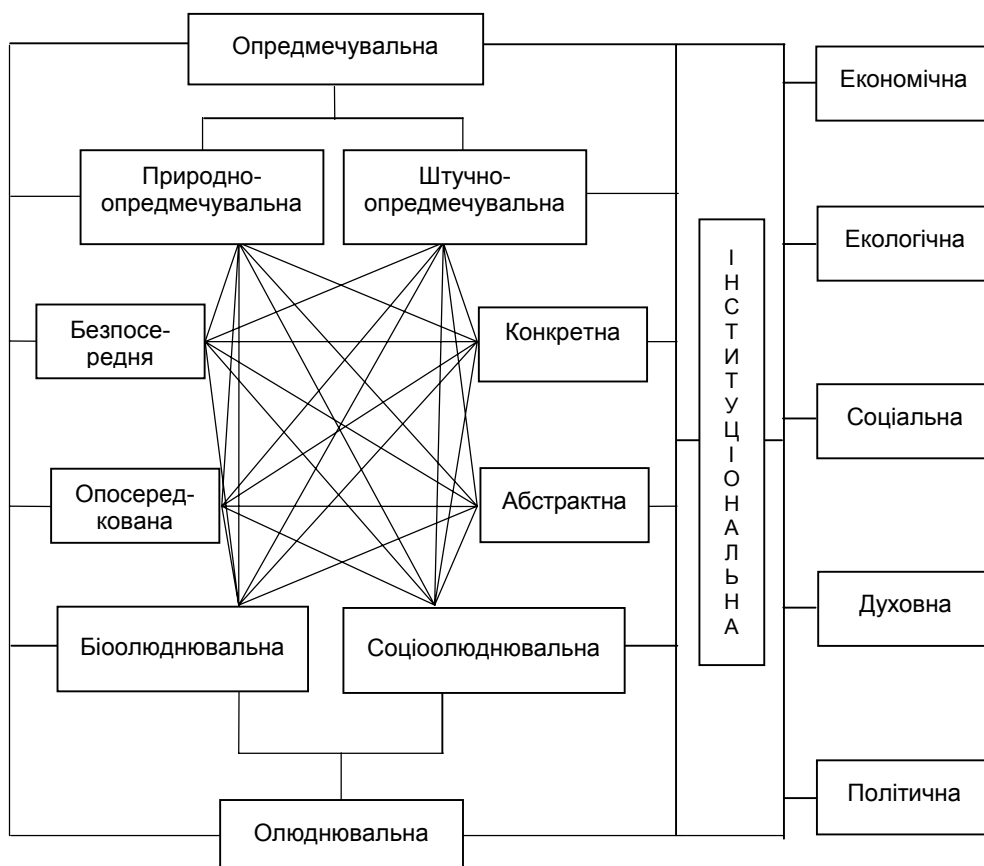
Стосовно цієї надскладної системи, яка самоорганізується і саморозвивається, життєдіяльність виступає найважливішим процесом і механізмом упорядкування її як тотальності, а також її різних складових, у тому числі хаотизації, підвищення рівня самоорганізації і негентропійності. В універсумному контексті *упорядкування* постає як єдність різноманітного і в першому наближенні включає шість взаємопов'язаних базових блоків: обмеження, функціонування, розвитку, управління, комунікації, легітимації (рис. 3).

Кожний з них формує відповідні типові складові. Наприклад, упорядкування як функціонування передбачає, передусім, збереження, фіксацію, зміцнення й оптимізацію. Дозвіл, заборона, обмеження, санкціонування є необхідними елементами упорядкування як обмеження. Можливі різні поєднання вказаних складових – регламентація комунікації, заборона асиміляції, правове

оформлення обмеження й оптимізації і т. д. Указаними складовими багатство змісту упорядкування не вичерпується.

Для ефективного виконання цих функцій життєдіяльність має за рівнем своєї складності і впорядкованості відповідати масштабу і бути пропорційною універсуму. Але як забезпечується такий рівень? Особливим поєднанням складових життєдіяльності і їх взаємозв'язків? Очевидно. Але яка зі складових функціонально більшою мірою, ніж інші, "відповідальна" за впорядковані самоорганізацію і саморозвиток? На мій погляд (і це ще одна гіпотеза) – **інституціональна**, безпосереднім результатом якої є **інститути як способи і механізми упорядкування життєдіяльності**. Ймовірно, життєдіяльність здатна впорядковувати універсум тією мірою і остільки, якою мірою і оскільки самовпорядковується за допомогою інститутів. Водночас універсуми, які впорядковують і впорядковуються, передають імпульси впорядкуванню життєдіяльності. Отже, інституціональне упорядкування життєдіяльності принаймні тісно взаємопов'язане з життєдіяльнісним упорядкуванням універсуму, вплетене в його тканину (не виключено, що це – особливі складові єдиного процесу універсумного самовпорядкування) і тому не може бути значно простішим і нерозвинутішим за нього.

Ж и т т є д і я л ь н і с т ь

Ж и т т є д і я л ь н і с т ь

Рис. 2. Структура людської життєдіяльності

Рис. 3. Упорядкування універсуму та його складових

Інституціональній складовій життєдіяльності властиві всі життєдіяльнісні атрибути (засоби, предмети, мета, суб'єкти, об'єкти, процес, функції, результати і т. д.), а її взаємо- і сумісна дії з іншими складовими породжують відповідні базові інститути (наприклад, економічні інститути безпосереднього природноопредмечування, соціальні інститути опосередкованого штучноопредмечування, духовні інститути безпосереднього самоолюднення і т. д.), які виступають ключовими елементами інституціональної універсуміки й інституціональної архітектоніки²⁰.

Інституціональна універсуміка являє собою безумовну (безвідносно до яких-небудь особливих умов і передумов) і повну сукупність інститутів, а також їх безпосередніх і опосередкованих системоутворювальних взаємозв'язків²¹ у контексті життєдіяльності й універсуму (рис. 4). Імовірно, інституціональній універсуміці як одній із надскладних систем у сукупності життєдіялісної і універсумної систем, які саморозвиваються, властиві відвертість, нелінійність, дисипативність, елеваційність, а також поліваріантність можливих поєднань інститутів і їх взаємозв'язків.

Передусім окремі інститути можуть бути пов'язані між собою у той або той спосіб – генетично, генераційно, автопоетично і т. д., а самі взаємозв'язки – взаємозамінні і/або взаємодоповнювані. По-друге, інститути як носії переважно цілком визначених зв'язків і функцій можуть бути коеволюційними,

²⁰ На мій погляд, інститути підпорядковані діалектиці загального, особливого й одиничного. Так, традиції, звичаї, звички, принципи і подібні до них інститути за своєю природою універсумні (узагальнюючі), але у різних сферах, наприклад економічній, виявляються особливим чином, а їх індивідуальні носії демонструють унікальні форми і способи їх реалізації.

²¹ Див. більш докладно: Тарасевич В.Н. Экономическая синергетика: концептуальные аспекты // Экономика і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 56–69.

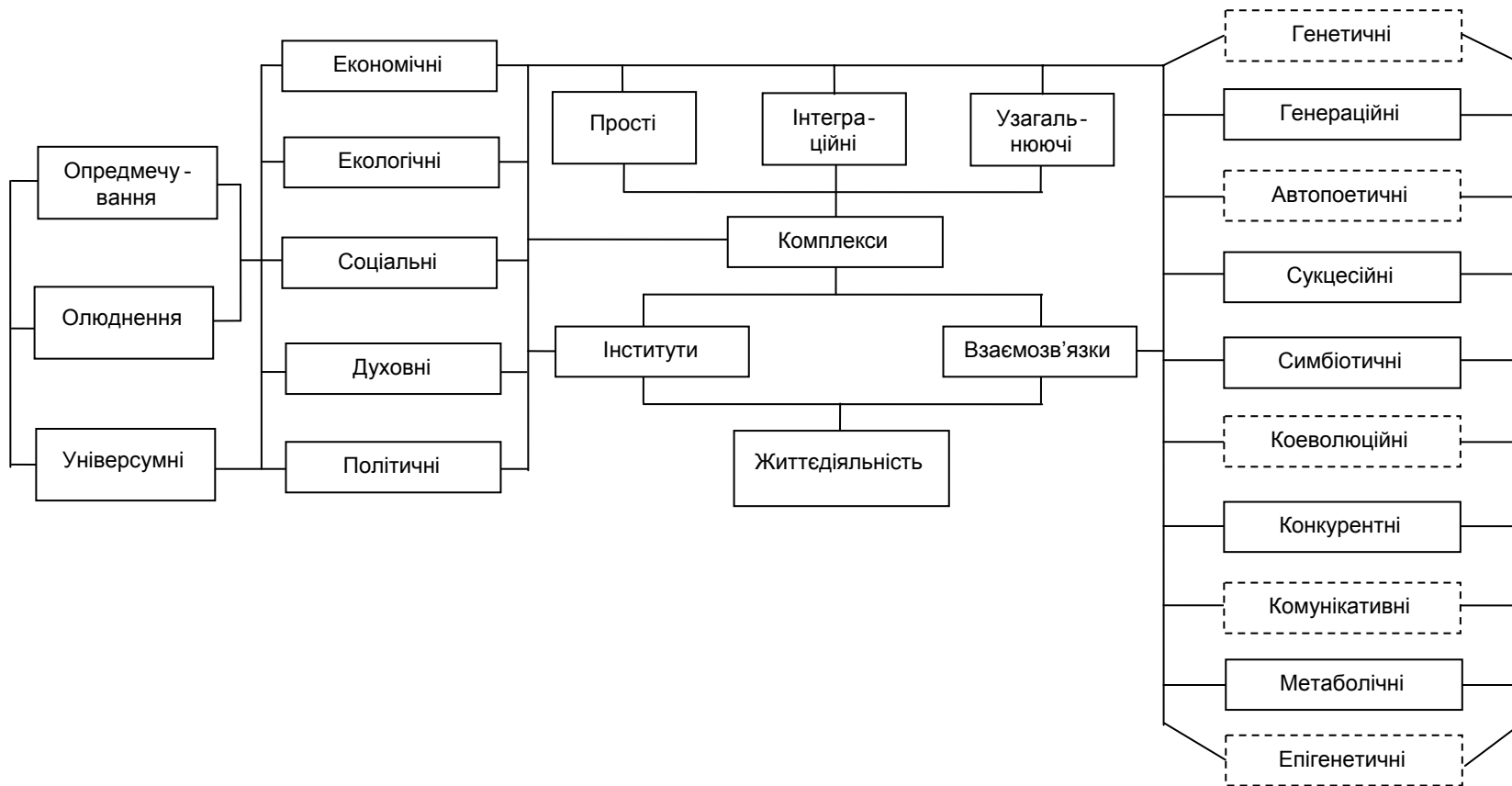

Рис. 4. Схема інституціональної універсуміки та архітекτονіки

конкурентними, комунікативними, комунікативно-метаболическими, конкурентно-симбіотичними і т. д. і/або нормативними, позитивними, заборонними, такими, що обмежують, що дозволяють, що зобов'язують, нейтральними і т. д.

По-третє, найбільш цікавими є комплекси (системи) інститутів і їх взаємозв'язків як складові надскладної інституціональної універсуміки. Априорі можна передбачити, що *проті* комплекси представлені окремими інститутами і їх взаємозв'язками (наприклад, симбіотичні зв'язки прав користування і розпорядження об'єктами власності), *інтеграційні* – включають інститути і взаємозв'язки між ними, що констатують характер і зміст особливих складних систем (наприклад, ринок праці, фінансова система, грошово-кредитна система), а *узагальнювальні* (універсумні) – об'єднують інститути і взаємозв'язки між ними надскладних систем універсумного типу (наприклад, міжнародної економіки, національної економіки).

Інституціональна архітектоніка є невід'ємною складовою інституціональної універсуміки, але, на відміну від неї, включає тільки безпосередньо системоутворювальні інститути і їх взаємозв'язки, склад яких залежить від цілком визначених умов і передумов. Наприклад, економічна інституціональна архітектоніка неминує відрізняється від соціальної інституціональної архітектоніки, а інституціональна архітектоніка перехідної економіки не може бути аналогічною архітектоніці економіки розвиненої.

Імовірно, архітектоніці іманентні генетичні, автопоетичні, коеволюційні, комунікативні і епігенетичні взаємозв'язки (на рис. 4 вони визначені пунктиром) інститутів, що забезпечують їй високу міру струнності, суворості і завершеності, але менш значущі параметри складності в порівнянні з універсумікою. Отже, інституціональна архітектоніка систем універсумного типу може бути не цілком пропорційною рівню їх складності, а тому і відображати її не цілком адекватно. Водночас акцент на безпосередньо системоутворювальних інститутах і взаємозв'язках і абстрагування від опосередковано системоутворювальних (наприклад, суцесійних і симбіотичних зв'язків) дозволяє більш чітко уявити "жорстке" змістовне ядро названих систем.

Таким чином, використання потенціалу вітчизняної теорії людської життєдіяльності і універсумного підходу дозволяє висунути низку гіпотез, розробка яких, на мій погляд, надає можливості синтезу процесу і результатів вітчизняних і зарубіжних інституціональних досліджень. Зрозуміло, в ході подальших пошуків деякі гіпотетичні положення можуть бути розвинені, а деякі відхилені. Ну що ж. Така доля гіпотез. І не тільки гіпотез...